

A *DEDITIO* KÉT JELENTÉSE A RÓMAI JOGBAN

THE TWO MEANINGS OF THE *DEDITIO* IN THE ROMAN LAW

BAJÁNHÁZY ISTVÁN*

Absztrakt: Jelen munkámban a latin *deditio* szó két jelentését mutatom be. Az első jelentés a római állam nemzetközi ügyeiben volt használatos és a megadást jelentette, ami kérdés-felelet (szerződéses) forma volt. A másik jelentése a római polgár kiadása az ellenségnek. Ezeknek két csoportját találjuk a forrásokban: az első az egyszerű római polgár kiadása, aki az ellenség követét sértette meg, a második a volt hadvezér kiadása, aki felhatalmazás nélkül kötött békét. Mindkét eset a római szuverenitás megsértésén alapult. A második esetben a fő kérdés az volt, hogy az a kiadásra került személy, akit az ellenség azonban nem vett át és ezért visszatért Rómába vajon visszakaphatja-e automatikusan jogait vagy sem. Erre két különböző álláspont alakult ki: az első és fő álláspont szerint már a döntéshozatallal elveszítette azt, mivel az egy büntetés volt. A másik szerint azonban: a személy csak az ellenség általi elfogadással veszítette el polgárjogát, e nélkül római polgár maradt. A Mancinus-ügyben mindkét álláspontot megfigyelhetjük, de az előbbi került ebben az ügyben is alkalmazásra.

Kulcsszavak: *római jog, deditio, fetiales, Pomponius, Modestinus, Titus Livius, M. Tullius Cicero*

Abstract: The aim of this paper is to show the two meaning of the Latin word *deditio*. The first meaning was used in the international relations of the Roman State and meant of the surrender and it was set by question-answer (contractual) form. The other meaning was the deliver of the Roman citizen to the enemy. We can find two groups of them in the sources: first was the deliver of a common citizen who committed offence against the ambassadors of the enemy, the second was the delivery of a formal general, how made an unwarranted peace-treaty. Both cases based on the offence against the Roman sovereignty. In the later one the main question was, whether the delivered person, who have been not accepted by the enemy and after returned to Rome, can recover his former rights automatically or not. There were two different standpoints for that: the first and main said, he lost his citizenship by the decision-making, because it was a legal punishment. By the second however: the person lost his citizenship only by the acceptance by the enemy, without this he remained a

* DR. BAJÁNHÁZY ISTVÁN
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogbajan@uni-miskolc.hu

Roman citizen. In the Mancinus-case we can observe both point of views in the sentences of jurists, but the former was the acceptable in this case as well.

Keywords: Roman law, *deditio*, *fetiales*, Pomponius, Modestinus, Titus Livius, M. Tullius Cicero

Bevezetés

A *deditio* szó általános jelentése a megadás, átadás, átengedés, kiszolgáltatás,¹ a római közjogban azonban ennek érdekes módon két hasonló gyökökre visszavezethető, de mégis eltérő jogi jelentéstartalmát figyelhetjük meg. A közös gyökér nyilvánvalóan az átengedés, a ki- vagy megadás, ami az érintett(ek) akarata ellenére, a másik fél részére történő kiszolgáltatásában keresendő, az eltérés pedig az alapjelentésnek megfelelő, de mégis eltérő célokra történő alkalmazások rögzülésével magyarázható. Ez nem egyedülálló jelenség a római jogban, máshol is megfigyelhető, hogy ugyanannak a szónak részben az alkalmazás idejétől függő, részben tartalmilag is több, eltérő jelentéstartalma is kialakult.²

Jelen munkámban a *deditio* két jelentéstartalmát (megadás ill. kiadás) mutatom be és elemzem a fennmaradt irodalmi források, ill. az egyik jelentéstartalom tekintetében egy ránk maradt Digesta-forráshely alapján. Ez utóbbi tekintetében különösen szerencsések vagyunk, mivel a Digesta a jogtudósok szakvéleményeit (*rescripta*), vagyis egy peres eljáráshoz kapcsolódóan a jogkérdés eldöntésével foglalkozó, illetve azt segítő elemzéseit tartalmazza. Ezek ugyan mindig konkrét peres ügyekben, a per megindítása előtt kerültek kiadásra, de mivel elvi jelleggel elemezték az ügyben felmerült jogkérdést, és nem vették, nem vehették figyelembe a későbbi bizonyítási eljárás eredményét, ezért mindig elvi jelentőségű döntést hoztak, így a peres felek személyének nem volt számukra jelentősége, ezért konkrét tényyszerű adatok (pl.: peres felek neve, a tényállás részletei) csak nagyon ritkán maradtak fent a szövegekben. A témánkat érintő Digesta-hely ugyan nem egy perben, hanem egy személyi jogi kérdésben, az érintett személy szenátusi tagsága kapcsán merült fel, az ügy akkori nagy jelentősége miatt az érintett nevét mégis tartalmazza, ami lehetőséget ad számunkra, hogy a Digesta jogi megoldását a történetírók által feljegyzett eseményekkel összefüggésben vizsgálhassuk.

A *deditio* szónak tehát két jelentését vizsgálom az alábbiakban: az első a római állam és idegen államok közötti viszonyokban merült fel és a háborús konfliktus jogi lezárásának egy sajátos esetére alakult ki, a megadásra, amikor az idegen állam feltételek kikötése nélkül adta fel a harcot Róma ellen. A *deditio* szó másik jelentése egy római polgár kiadása az ellenség részére, ami lényegét tekintve a száműzés büntetés egyik speciális változatának tekinthető, amikor az érintett személyt

¹ A *dedo*, *dedere*, *dedidi*, *deditus* átad, kiszolgált, átenged igéből képezve, mindkét későbbi jelentésénél tulajdonképpen az „átenged”, „akarata ellenére átad” értelemben.

² Pl. a *ius* szó általában jelenti a „jog”-ot, de speciálisan jelenti a posztklasszikus korban a jogtudományt (*iurisprudentia*) mint jogforrást, a *lex* szó jelenti a törvényt, de jelenti szintén a posztklasszikus korban a császári rendeleteket (*constitutiones*) is.

nem egyszerűen elűzték, elzavarták a római állam területéről, hanem kifejezetten, ráadásul megszegyenítő külsőségek között kiadták őt az ellenséges hatalom képviselőjének. A kiadásra került személy sorsa innentől az ellenség kezében volt, de mint majd látni fogjuk, az esetek egy részében ez érdekes módon nem jelentette számára feltétlenül életének vagy szabadságának elvesztését, sőt – a száműzötttel ellentétben – általában visszatérhetett Rómába.

1. A *deditio*, mint a háború lezárása

A *deditio* első és feltehetőleg ősből jelentése az államközi kapcsolatokban alakult ki, mint a háború lezárásának egyik módja. Az ősi Rómában az idegen hatalmakkal való kapcsolattartás a papi testületek kezében volt, azok tagjai ugyanis szakrális védelem alatt álltak, ezért jobb esélyük volt, hogy az ellenséges környezetből élve és épségben térhetnek vissza. A másik jellegzetesség, hogy az erre vonatkozó szabályok a legősibb időkben az államalapításkor vagy az után nem sokkal alakultak ki. Livius szerint a második király Numa Pompilius³ alapította a vallási testületeket és a negyedik király Ancus Marcius⁴ alakította ki a nemzetközi szerződések gyakorlatát. Ha ezt nem is fogadjuk el teljesen hitelesnek, Livius ugyanis szembevető módon megkülönböztet „harcias” és „békeszerető” királyokat, akik szabályosan váltották egymást, a valóságban azonban életszerűbb, hogy mindegyik király háborúzott is, de a jogi szabályozás területén is alkotott, csak később a hagyomány a jelentősebb tettei alapján kategorizálta be az adott uralkodót.

Mivel ebben az időben az írás tudománya még nem volt ezen a földrajzi területen ismert – a rómaiak az írást az etruszkoktól vették később át, amit igazol a latin ábécé hasonlósága az etruszkéhoz –, ezért ezen szabályok ritmusos mondókákba foglaltan jelentek meg. Ez biztosította egyrészt a könnyű megjegyezhetőséget és egyúttal a kifejezni kívánt tartalom egyértelműségét is. E körben jellemző a szövegek kérdés-felelet formájában való lebonyolítása, ahol a feltett kérdésekre történik a megfelelő válasz. Ehhez kapcsolódik bizonyos esetekben, további cselekménysor (áldozati állat leölése kövel,⁵ a kovakő eldobása,⁶ lándzsa átdobása⁷) ami tovább

³ Liv. 1.19.1.

⁴ Liv. 1.32.5.

⁵ Liv. 1.24.9.

⁶ Polb. 3.25.

⁷ Liv. 1.32.12.-13. „Ekkor a fetialis egy vashegyű vagy keményre égetett dárdát visz az illető nép határaihoz, és ott nem kevesebb mint három felnőtt férfiember jelenlétében ezt mondja: 'Mivel a régi latinok népei és a régi latin emberek a Quirisek római népe ellen cselekedtek, és mivel a Quirisek római népe háborút rendelt el a régi latinok ellen, és a Quirisek római népének senatusa elhatározta, helyeselte és megszavazta a háborút a régi latinok népe ellen, ezért a római nép és én a régi latin népeknek és a régi latin embereknek hadat üzenek, és ellenük háborút kezdek.' Amint ezt elmondta, átdobta a dárdát a határon.” = „*Fieri solitum ut fetialis hastam ferratam aut praeustam sanguineam ad fines eorum ferret et non minus tribus puberibus praesentibus diceret: 'Quod populi Priscorum Latinorum hominesque Prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum Priscis Latinis ius-*

egyértelműsíti a kimondott szavak által elérni kívánt hatást. A történetírói hagyomány szerint ezeket a szertartásokat és szövegeket azonban nem a rómaiak találták ki, hanem azokat átvették a szomszédos népektől.⁸

Ez teljesen érthető, mivel a római államot és Róma városát a környező népekhez képest később alapították, így ezek a minták már rendelkezésre álltak, azokat csak át kellett venni. A rómaiak egyébként később is előszeretettel vettek át már kész és az általuk ismert megoldásnál jobb megoldásokat.⁹ A nemzetközi viszonyokban az átvételt még az is indokolta, hogy azok a környező népeknél már régóta ismertek voltak, így nyilvánvalóan a nemzetközi kapcsolatokban később bekapcsolódóknak kellett azokhoz igazodniuk, ha azokat alkalmazni szerették volna.

Az ősi időkben tehát majdnem minden¹⁰ nemzetközi kapcsolattartás erősen formalizáltan, a papi testületek közreműködésével valósult meg. Ezek egy része később leírásra került és fennmaradt, majd azokat ősiségük és érdekességük miatt a római történetírók is beidézték az e korról szóló írásaikba. Ezen eljárások közül most csak a háborús konfliktust lezáró nemzetközi szerződésekkel (*foedus* és *deditio*) foglalkozok, de a háborút megelőzően formálisan előterjesztett követelésekkel (*res repetere*¹¹ vagy *clarigatio*)¹² vagy a szintén formalizált hadüzenettel (*indictio*

sit esse senatusque populi Romani Quiritium censuit consensit consciuit ut bellum cum Priscis Latinis fieret, ob eam rem ego populusque Romanus populis Priscorum Latinorum hominibusque Priscis Latinis bellum indico facioque. 'Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat.' Ez Nótári szerint a somfa ága (*sanguineae virgae*), azaz vörös gyűrűsöm (*cornus sanguinea*) volt, ami egyrésről, mint különösen kemény fa, másrésről, mint vöröses színű, kifejezetten alkalmas volt a hadüzenethez kapcsolódó többletjelentés kifejezésére. Vö. NÓTÁRI Tamás: Festuca autem utebatur quasi hastae loco. *Acta Fac. Pol-Iur. Univ.* 41 (2004), Budapest, 157.

⁸ Livius a negyedik király, Ancus Marcius névéhez kapcsolja a hadüzenet szertartásának átvételét az *aequus* (*aquiculus*) néptől. Liv. 1.32.5.

⁹ Ld. az etruszk írás, a hispán kard átvételét.

¹⁰ Kivétel például a fegyverszünet (*indutiae*), a harcok ideiglenes, határozott időre történő felfüggesztését jelentette. Erről általában a két harcban álló fél hadvezére a harctéren egyezett meg, kölcsönös ígéretet téve a harci cselekmények felfüggesztésére. Az tehát nem jelentette a harcok végleges befejezését, így azokat a megszabott idő leteltével újabb hadüzenet nélkül folytatni lehetett, ezért annak nem ismertek különösebb formai követelményei sem. Liv. 1.15., 2.64., 4.30., 4.35., 5.32., 7.20., 8.2., 8.36., 9.37., 9.20., 9.40., 10.37., 10.46., 29.12., 30.4., 30.16., 30.24., 30.25., 30.29., 30.35., 30.37., 33.12., 34.35., 34.40.

¹¹ Liv. 1.32.5. „*quo res repetuntur*”, Liv. 1.32.6. „*unde res repetuntur*”, Liv. 4.58. „*res repeti*”, ld. még: Liv. 4.30., 47.6., 7.9., 7.32., 8.20., 10.1., 10.45., Joachim MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1876, 420.; Max KASER: „*Ius publicum*” und „*Ius privatum*”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* (ZSS) 103 (1986), 29–30.

¹² Liv. 8.14.6. „s amelyiket az innenső parton találják, az csupán ezer as bírsággal válthatja ki magát,” = „*ut eius qui cis Tiberim deprehensus esset usque ad mille pondo assium clarigatio esset*”, MARQUARDT: i. m. 420.

belli)¹³, ill. annak konkrét átadásával (*bellica caerimonia*)¹⁴ nem, mivel azok nem tartoznak jelen témánkba.

Kezdjük a vizsgálatot a nemzetközi szerződésekkel: Livius szerint a nemzetközi szerződések (*foedus*) megkötése a tartalmi különbségek ellenére mindig azonos formában ment végbe:

Liv. 1.24. „A szerződéseket más-más feltételekkel, de általában kivétel nélkül ugyanolyan módon szokták megkötöni.”¹⁵

Tehát a forma kötött volt,¹⁶ a tartalomról azonban esetről-esetre másként állapodhattak meg a felek, ahogy azt az adott helyzet megkívánta.¹⁷ Ez a megoldás egyébként teljesen megfelel az ősi magánjog szerződési gyakorlatának is, ahol szintén a formának volt szerződés-keletkeztető hatása.

Jellemző volt továbbá a formalizált kérdés-felelet párbeszéd használat, amely az ősi magánjog szóbeli ügyletével, a *stipulatio*val mutat szoros rokonságot. Ez egyben arra is bizonyíték, hogy a nemzetközi szerződések kialakulása még az írásbeliség elterjedése előtt megtörtént,¹⁸ ugyanis tipikusan a szóbeliségre jellemző a szigorú kérdés-felelet forma ill. a megerősítő rituális cselekménysorok használata. Ezekkel tették ugyanis egyértelművé, hogy már nem pusztán beszélgetésről, tárgyalásról, hanem már szerződéskötésről van szó. Maguk a szövegek is ezekben a ritmikus mondókákban (*carmen*)¹⁹ kerültek megfogalmazásra azok könnyebb

¹³ ZLINSZKY János: *Ius publicum – Római közjog*. Osiris–Századvég, Budapest, 1994, 102–104.; MARQUARDT: i. m. 421–422.

¹⁴ Liv. 1.32.5. „Akként kívánta ő a háborús szertartásokat megalapozni, hogy a háborúkat nem csak megvívják, hanem valamely szertartás szerint meg is üzenjék. Az *aquiculus* ősrégi néptől másolta le a ma a *fetialisok* által gyakorolt jogszokást, amelynek alapján a hadüzenő fél elégtételt követel.” = „*a se bellicae caerimoniae proderentur, nec gererentur solum sed etiam indicerentur bella aliquo ritu, ius ab antiqua gente Aequiculis quod nunc fetiales habent descripsit, quo res repetuntur.*”

¹⁵ Liv. 1.24.3. „*Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt.*” Ld. még: ZLINSZKY: *Ius publicum*..., 118.

¹⁶ Detlef LIEBS: *Bellum iustum in Theorie und Praxis*. In: *Ars Juris – Festschrift für Okko Behrends zum 70. Geburtstag*, (Hrsg.: Martin Averanius – Rudolf Mayer-Pritzl – Cosima Müller), Wallstein Verlag, Göttingen, 2009, 307.

¹⁷ Livius itt a rómaiak és az albaiak közötti szerződést mutatja be, mely szerinte a legrégebbi ismert szerződés. Lényege, hogy a két nép vitáját a két népet képviselők párbaja útján döntenek el, amelyik fél párbajozói győznek, az uralkodhat a másik nép felett. Ennek az volt a racionális oka, hogy egy harmadik közös ellenség fenyegetése miatt egyik fél sem kockáztathatott meg nagyobb emberveszteséget. A vitát a Horatiusok és a Curiatusok ismert párbaja a rómaiak javára döntötte el. Liv. 1.24.-25.

¹⁸ ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 95. „a rendszer kialakulásakor nem, vagy alig létezett írásbeliség”, ill. „éppen azt támasztja alá, hogy Róma az írásbeliség bevezetése és elterjedése előtt hozta létre jogrendjét, jogszabályait, jogi életét”.

¹⁹ Liv. 1.24.

memorizálhatósága érdekében. A forrásokból tudjuk, hogy már a korai időkben a *fetialisok* testülete intézte mind a tárgyalások lebonyolítását, mind a szerződés megkötését.²⁰

Ebben a folyamatban az első lépés a *fetialisok* közül a szerződést megkötő személy, az ún. *verbenarius* kiválasztása és megbízása volt az adott feladat elvégzésére:

Liv. 1.24. „A *fetialis* a következő kérdést intézte Tullus királyhoz: 'Megparancsolod-e nekem király, hogy az albai nép *pater patratus*-ával szerződést kössék?'

És amikor a király megadta a parancsot, így szólt: 'Szent füveket kérek tőled király.' Mire a király: 'Vedd a tiszta füvet.' Erre a *fetialis* a fellegvárból tiszta gyepfüvet hozatott. Majd megkérdezte a királytól: 'Megteszel-e engem, király, a *Quirisek* római népének királyi hírnökévé, elismered-e kíséretemet és szent eszközeimet?' 'Megteszlek – felel a király –, ha ebből sem rám, s a *Quirisek* római népére sem származik hátrány.'"²¹

Az állam vezetője tehát megbízta és felhatalmazta az egyik *fetialist* a küldöttség vezetésére, aki azt elfogadta. Az ő feladata volt a korai időkben a szerződés megkötése, vagyis a szerződés feltételeinek tisztázása. A megbízás azonban nem jelentett korlátlan felhatalmazást, a közérdek – ami utólag akár átértékelhető is volt – már itt is megjelent, mint annak korlátja. A *fetialis* által kötött kedvezőtlen tartalmú szerződés teljesítése tehát – legalábbis a szöveg szerint és elvileg – utólag megtagadható volt, bár erre nem maradt fent forrásanyag.

A második lépés a *fetialis* testületből egy másik szereplő, az ún. *pater patratus* nyilvános kijelölése és megbízása volt, akinek feladata, hogy „kivegye az esküt”,²² azaz szentesítse a szerződést:

Liv. 1.24. „A *fetialis* Marcus Valerius volt, *pater patratus*-nak – fejét és haját a szent ággal (sic!) megérintve – Sp. Furiust tette meg.”²³

²⁰ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Oktatási Hivatal, Budapest, 2020, 216. pont; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*. Lectum Kiadó, Szeged, 2011, 380.; Karl-Heinz ZIEGLER: *Das Völkerrecht der römischen Republik. ANRW II.*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1972, 90–91.

²¹ Liv. 1.24.4. „*Fetialis regem Tullum ita rogavit: 'Iubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani foedus ferire? § Iubente rege, 'Sagmina' inquit 'te, rex, posco' Rex ait: 'Pura tollito' Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. Postea regem ita rogavit: 'Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium, vasa comitesque meos?' Rex respondit: Quod sine fraude mea populi Romani Quiritium fiat, facio. '"*

²² Livius: *A római nép története a Város alapításától*. (Ford.: Kiss Ferencné) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982, I. kötet, 44.

²³ Liv. 1.24.6. „*Fetialis erat M. Valerius; is patrem patratum Sp. Fuscium fecit, verbena caput capillosque tangens.*”

A küldöttség vezetője tehát Livius szerint kiválasztotta a testületből egyik társát, Dionysius szerint viszont azt nem ő választotta ki, hanem a testület jelölte ki,²⁴ és ő csak mint a *verbenarius* megjelölte a kiválasztottat szent fűvel (*herba pura*²⁵ vagy *sagmina*²⁶). A források azonban abban egyetértenek, hogy a feladatot a szent fűvel történő megjelöléssel kapta az adott személy. Ez a szent fű a Capitoliumról származott²⁷ és az így történt megjelölés szakrális védelemmel is ellátta *pater patratus*,²⁸ ill. egyértelművé tette, hogy a *fetialis* testület tagjai közül ki lesz az az egyetlen személy, aki az állam nevében szentesíti majd a megállapodást. Érdekes, hogy ez a kifejezés, ill. az eljárás leírása sokkal később még a Digestába is belekerült, ami a rómaiak hagyománytiszteletét igazolja.²⁹ Az ősi időben tehát rendkívül fontos volt a felelősség konkrét személyre telepítése, tehát nem az egész *fetialis* testület kapta meg az adott feladatot, hanem a tagok közül bizonyos személyek, de még az ő feladatkörük is különböző volt, az egyikük végezte a tárgyalásokat és kötötte meg a szerződést, míg a társa szentesítette azt, tehát a király megbízása alapján azt jóváhagyta.

A küldöttség másik tagja tehát a *pater patratus* volt, akinek feladata a megkötött megállapodás szentesítése egy Jupiterhez címzett esküformula elmondásával és áldozat bemutatásával:

Liv. 9.5. „hiszen a szerződéskötésnél az egész eljárás valójában Iuppiterhez intézett könyörgés, hogy arra a népre, amely a megállapodás feltételeit vétkez módon megsérti, sújtsa le úgy, ahogy a papok szoktak az áldozati állatra.”³⁰

Erre nemcsak azért volt szükség, mivel az ősi jogban az eskünek kiemelt szerepe volt,³¹ de azért is, mivel a két egyenrangú fél felett nem állt világi hatalom, ezért csak a túlvilágiak védelmére/bosszújára lehetett bízni az esküszegés következményeinek érvényesítését.³² Az eskü szövege Livius szerint így hangzott:

²⁴ Dion. 2.72.6.

²⁵ Liv. 1.24.

²⁶ Liv. 1.24., Marci. D. 1,8,8,1.

²⁷ Liv. 30.43.9. „Ezt a fűvet a fellegvárban szokták szedni a fetialisok számára.” = „*Herbae id genus ex arce sumptum fetialibus dari solet.*”

²⁸ Ez valószínűleg a környező népek által kialakított gyakorlat volt, amit a rómaiak átvettek a követek sérthetlenségét bizonyítandó. Vö. Marci. D. 1,8,8,1. „*ne quis eos violaret.*”

²⁹ Marci. D. 1,8,8,1. „*Sanctum autem dictum est a sagminibus: sunt autem sagmina quaedam herbae, quas legati populi romani ferre solent, ne quis eos violaret, sicut legati graecorum ferunt ea quae vocantur cerycia.*”

³⁰ Liv. 9.5.3. „*per quem populum fiat quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iuppiter feriat quemadmodum a fetialibus porcus feriatur.*”

³¹ ZIEGLER: i. m. 78.

³² Találunk például több hivatkozást a tölgyfára, mint Jupiter szent fájára is: Liv. 3.25. „mondják el a tölgyfának, neki közben más elfoglaltsága van.” = „*ad quercum iubet dicere; se alia interim acturum.*”, ill. „Tanúm legyen ez a szent tölgy és valamennyi isten,

Liv. 1.24. „Majd felolvastván a feltételeket, azt mondja: 'Hallgass meg Iuppiter, hallgass meg Alba népének pater patratusa, hallgass meg te, Alba népe. Mindahhoz, amit azokról a viasztáblákról elejétől végig hamis szándék nélkül felolvastak, és amiket itt ma világosan megértettek, azokhoz a törvényekhez a római nép elsőnek soha nem lesz hűtlen. Ha akár állami döntés folytán, akár rosszhiszeműségből elsőnek válna hűtlenné, azon a napon úgy sújts le Iuppiter, a római népre, mint ahogy ma én sújtok le itt erre a sertésre, a csapás annál súlyosabb legyen, amennyivel te hatalmasabb és erősebb vagy nálam.'”³³

Ezután a kovakővel lesújtva feláldozta a sertést és ezzel részéről befejeződött a szertartás,³⁴ más forrásunk szerint viszont ezután a *pater patratus* a kovakövet még el is dobta és önmagára kért csapást, ha az ügylet során csalárdul járt volna el. Ezután a másik fél lényegében ugyanezt a folyamatot ismételte meg:

Liv. 1.24. „Az albaiak meg a maguk szent szövegeit, a maguk esküjét mondták el a maguk vezérének a maguk papjainak szájával.”³⁵

Így állt össze a két szerződő fél nyilatkozata. Bár elvileg ez utóbbi lehetne más vagy rövidebb szöveg is, de mivel az ősi időkben rokon népekkel történt a megálapodás, ezért feltehetően az eskü szövege is ugyanaz vagy legalábbis nagyon hasonló lehetett, ez magyarázza, hogy azt – feltehetőleg felesleges ismétlésnek tartva, esetleg forráshiány okán – miért nem idézte Livius.³⁶ A két eskü kimondásával a szerződés rögtön megkötöttnek minősült, később azonban kialakult az a szokás is, hogy annak szövegét írásba is foglalták, amit a két *fetialis* alá is írt.³⁷

A történelmi időkben ez annyiban és úgy változott meg, hogy a tárgyalás, a békfeltételek kialakítása már a világi hatalom gyakorlóinak kezébe került át, azt a

hogy a békét ti szegtétek meg.” = „*sacrata quercus et quidquid deorum est audiant foedus a vobis ruptum.*”

³³ Liv. 1.24.7. „*Legibus deinde, recitatis, 'Audi' inquit, 'Iuppiter; audi, pater patratus populi Albani; audi tu, populus Albanus. Ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio dolo malo, tum ille Diespiter populum Romanum sic ferito ut ego hunc porcum hic hodie feriam; tantoque magis ferito quanto magis potes pollesque.*”

³⁴ Polyb. 3.25., NÓTÁRI: i. m. 154.

³⁵ Liv. 1.24.9. „*Sua item carmina Albani suumque ius iurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.*”

³⁶ Ugyanakkor a kovakő használatát Livius említi még a második pun háború idején is a Hannibal által elvégzett szertartás részeként, ami feltehetőleg csak a római minta átvétele a szertartás leírásánál. Ld. Liv. 21.45.

³⁷ Liv. 9.5.5. „s ma is olvashatjuk minden kezes nevét, holott ha szerződést kötöttek volna, csupán a két *fetialis* neve maradt volna ránk.” = „*nominaque omnium qui spoponderunt exstant ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fetialium non exstarent.*”

hadvezér végezte, a szenátus által megfogalmazott irányelvek alapján,³⁸ a rómaiak erős hagyománytisztelete ugyanakkor a *fetialisok* jóváhagyását és annak külsőségeit változatlanul megkívánta. Erre bizonyíték egy második pun háború idejéről fennmaradt tudósítás, ahol Livius megemlíti még a kovakő alkalmazását is, amit az áldozati állat feláldozásához használtak:

Liv. 30.43. „Mikor a *fetialisokat* felszólították, hogy menjenek Africába a békekötés lebonyolítására, az ő követelésükre a következő senatusi határozat született: mindegyikük vigyen magával egy-egy kovakövet s egy-egy szent fűcsomót, hogy ha a római praetor felszólítja őket, hogy végezzék el a szerződés-kötést, követelhessék a praetortól a szent fűvet.”³⁹

Ezen felhatalmazások és szakrális kellékek megfelelő beszerzése után tehát még ekkor is a *fetialisok* keresték fel az idegen állam képviselőit. Ehhez hasonlóan az eskütétel is fennmaradt a történelmi időkben, mint arra Livius is utal Kr. e. 188-ból:

Liv. 38.39. „A consul esküvel érvényesítette a szerződést, (...) hogy a királyt is megeskessék.”⁴⁰

Ekkor azonban már nem a *fetialisok* jártak el, hanem a világi hatalom képviselője végezte el a szerződés megkötését. A békekötés a háború végleges befejezését jelentette, de annak feltételeit ekkor már nem a hadvezér, hanem a szenátus döntötte el, a béke megkötéséről pedig a népgyűlés hozott határozatot.⁴¹ A békekötésről mindig formális szerződést (*foedus*) kötöttek, ami a kezdeti időkben az egyenrangú felek közötti szerződés (*foedus aequum*)⁴² volt, ami mindkét felet egyformán kötelezte. Mivel a két állami hatalom felett nem állt más világi hatalomgyakorló, ezért ezekhez szükségképpen a túlvilágiakat hívták tanúul⁴³, és ezért volt szükséges ezekhez a *fetialisok* közreműködése. Később a szerződések már a másik kategóriá-

³⁸ Liv. 30.43.4. „A senatus a néphatározat értelmében úgy döntött, hogy tíz meghatalmazott jóváhagyásával P. Scipio kösse meg a békét a karthágói néppel, olyan feltételekkel, amilyeneket jónak lát.” = „*Ex hac rogatione senatus decrevit ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginensi quibus legibus ei videretur faceret.*”

³⁹ Liv. 30.43.9. „*Fetiales cum in Africam ad foedus feriundum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatus consultum in haec verba factum est ut privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent ut, ubi praetor Romanus imperaret ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.*”

⁴⁰ Liv. 38.39.1. „*Consul in hoc foedus iuravit; ab rege qui exigerent iusiurandum.*”

⁴¹ Liv. 29.12., Liv. 30.43., Liv. 33.25.

⁴² BENEDEK Ferenc – PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020, 33.; FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2020, 216. pont; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*. Szeged, Lectum Kiadó, 2011, 391–392.

⁴³ Liv.1.32.

ba (*foedus inaequum*)⁴⁴ tartoztak, amelyeket Róma tartatott be a vele egyenlőtlen féllel szemben katonai szupremáciája segítségével, Rómával szemben viszont nem lehet annak rendelkezéseit kikényszeríteni. Ehhez viszont már nem kellett a túlvilágiak tanúságát hívni, ezért ezekhez már a *fetialisok* eljárására sem volt szükség,⁴⁵ a közreműködésükkel kötött utolsó jelentős békeszerződés a második pun háborút lezáró békekötés.⁴⁶ Láthatjuk a fenti szövegből is, hogy az Kr. e. 188-ban már nem említi a *fetialisok* közreműködését, később tehát ezt már nem használták anélkül azonban, hogy az eljárást formálisan is hatályon kívül helyezték volna, az egyszerűen kikopott a gyakorlatból.

A *foedushoz* hasonlóan működött az ősi időkben a megadásról (*deditio*) szóló megállapodás megkötése is:

Liv. 1.38. „A király megkérdezte:

‘Ti vagytok- a követek, akiket Collatia lakossága szószólóként küldött, hogy magatokat és Collatia lakosságát a kezünkre adjátok?’

‘Mi vagyunk.’

‘Módjában áll-e Collatia lakosságának, hogy ezt megtegye?’

‘Módjában áll.’

‘Átadjátok-e magatokat és Collatia népét, a várost, a szántóföldeket, vizeket, határvégeket, szentélyeket, a vallási szertartásokat és emberi életmódhoz szükséges felszereléseket az én kezembe, valamint a római nép hatalmába?’

‘Átadjuk.’

‘Én pedig átveszem.’”⁴⁷

Itt még jobban láthatjuk a formális kérdés-felelet forma használatát, amiben minden lényeges körülmény rögzítésre került: az, hogy a küldöttek rendelkeznek felhatalmazással a megadásra, és az, hogy meg is adják magukat, azaz átadják mindazt, amivel rendelkeznek, továbbá az is, hogy a római állam képviselője mindezt el is fogadja azzal, hogy ezeket átveszi. Ez a magánjogban ismert *stipulatio*s formát idézi elénk, ennek ellenére a *deditio* megítélése mégsem egyértelmű a modern romanisztikában: van, aki szerződésnek tekinti, de van, aki ezt vitatja és azt egyoldalú aktusnak tekinti.⁴⁸ A fentiek alapján azonban legalább tágabb értelemben mégis a nemzetközi szerződések közé sorolhatjuk. Ez esetben viszont joggal merülhet fel a kérdés, hogy ha ez is szerződés, akkor mi a különbség a *foedus* és a *deditio* kö-

⁴⁴ BENEDEK Ferenc – PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest–Pécs, 2020, 33.

⁴⁵ Liv. 38.39.1. Kr. e. 189-ben: „A consul esküvel érvényesítette a szerződést.”

⁴⁶ MARQUARDT: i. m. 427., Liv. 30.43.

⁴⁷ Liv. 1.38.2. „*Rex interrogavit: 'Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino ut vos populumque Collatinum dederetis?' — 'Sumus' — 'Estne populus Collatinus in sua potestate?' — 'Est' — 'Deditisne vos populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populi que Romani dicionem?' — 'Dedimus' — 'At ego recipio'.*”

⁴⁸ ZIEGLER: i. m. 94–95.

zött, ill. mikor használták az egyiket, ill. a másikat. A különbség a szerződés feltételeiben volt: míg *foedus* esetén a legyőzött állam beleszólhatott a szerződés feltételeibe, elvileg még akkor is, ha az egyenlőtlen felek közötti volt, míg a *deditio*⁴⁹ esetén a legyőzött állam feltétel nélkül adta magát a győztes hatalmába. Mivel erre az ősi időkben a kérdés-felelet formát használták, tehát a megadást a győztesnek el is kellett fogadnia, ami bizonyítja azt, hogy ez is szerződés volt. Az önmagát megadó ezzel feltétel nélkül teljesen kiszolgáltatta magát a győztes akaratának és a továbbiakban már csak Róma jóindulatában (*fides Romana*)⁵⁰ bízhatott, szemben a békeszerződéssel, ahol lehetősége volt feltételeket kialakítania.

A különbséget jól szemlélteti egy liviusi forráshely:

Liv. 8.2. „A latinokkal kötött szerződésben nincs kikötve, hogy nem viselhetnek háborút azzal, akivel akarnak, a campaniabeliekkel más a helyzet: nem szerződés révén kerültek Róma fennhatósága alá, hanem megadták magukat, ezért – akár tetszik nekik, akár nem – távol kell maradniuk a háborútól.”⁵¹

Ezért a megadásra viszonylag ritkán, csak akkor került sor, ha valóban semmi remény, ill. eszköz nem volt a további ellenállásra, mivel ellenkező esetben célszerűbb volt békét kérni. Miért alakult akkor ez a lehetőség ki és miért vált gyakorlattá? Minden kiszolgáltatottsága ellenére a *deditio* annyi gyakorlati előnnyel mégis járt, hogy lezárta a harci cselekményeket és ezzel kizárta például a további hadizsákmányejtés lehetőségét,⁵² így a hadifogságba esés, ill. a magánvagyonok elvesztése elkerülhető volt. Megadás hiányában ugyanis a hadiállapot fennmaradt és a győztes ellenállás hiányában is korlátlanul folytathatta a harci cselekményeket, akár az ellenség teljes megsemmisítéséig, elfogásáig, kifosztásáig.⁵³ További előnye volt, hogy a *deditio* nem járt feltétlenül a legyőzöttek állami létének eltörlésével, mivel előfordult, hogy a magukat megadókkal a rómaiak később mégis szövetségi szerződést (*foedus iniquum*) kötöttek.⁵⁴

Megállapíthatjuk tehát, hogy mind a *foedus*, mind a *deditio* egyértelműen szerződésként alakult ki az ősi jogban, ezt bizonyítja a szerződéskötési folyamat, vagyis a kérdés-felelet forma alkalmazása. Tartalmilag fedezhetünk fel csak különbséget: míg a *foedus* feltételeinek kidolgozásában mindkét fél részt vett (ha csak formálisan is), addig a *deditio*nál nem kerültek feltételek kidolgozásra, tehát arról tárgyalni sem kellett. Ez az egyoldalúság vezethetett aztán oda, hogy a későbbi

⁴⁹ Liv. 2.18., 8.2., 8.11., 9.20., 40.47.

⁵⁰ Liv. 45.4.

⁵¹ Liv. 8.2.13. „*Campanorum aliam condicionem esse, qui non foedere sed per deditionem in fidem venissent; itaque Campanos, seu velint seu nolint, quieturos; in foedere Latinos nihil esse quod bellare cum quibus ipsi velint prohibeant.*”

⁵² Liv. 39.54.

⁵³ Max KASER: *Ius gentium*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 1993, 31.

⁵⁴ KASER: *Ius gentium*, 31.

jogfejlődésben megjelenő formátlan szerződések túlsúlya miatt a tartalmi részre, tehát a feltételekben való megegyezésre koncentráló későbbi szemlélet elfelejtette és elutasította a szerződéses jelleget.

2. A *deditio*, mint a római polgár kiadása az ellenségnek

A *deditio* másik jelentéstartalma az ellenségnek történő kiadás, ami a hazaárulás (*perduellio*) bűncselekményének egyik lehetséges büntetése volt. Mommsen ugyan amellett foglalt állást, hogy ez nem büntetés volt, hanem csak a magisztrátus adminisztratív jellegű döntése,⁵⁵ ezért ő nem is foglalkozott a *Römisches Strafrecht* című alapvető munkájában ezzel részletesen.⁵⁶ Álláspontját arra alapította, hogy a forrásainkban – és ezek között elsősorban a Digestában –, nem találhatjuk meg ezt a büntetést a főbenjáró ügyekben alkalmazható büntetések felsorolása között.⁵⁷ Én ezzel szemben azt az álláspontot képviselem, hogy ez azért nem szerepel a büntetésekről szóló általános felsorolások között, mivel ez csak nagyon speciális tényállások esetében volt alkalmazható. Ugyanakkor a Digesta szövege alapján egyértelmű, hogy ezt is főbenjáró büntetésnek tekintették, méghozzá azért, mert a később elemzendő forrásban a jogtudós pont a száműzetés (a tűztől és víztől való eltiltás = *aquae et igni interdictio*) büntetésével hasonlította össze ezt a büntetést.⁵⁸ Erre nyilván nem kerülhetett volna sor, ha a jogtudós azt csak egy adminisztratív döntésnek tekintette volna.

Maga az eljárás a latin népek között már ősidőktől ismert volt, amikor is a harcok elkerülése érdekében a szomszédos törzsek adott esetben kiadták a másik nép vagy annak valamelyik tagja ellen vétő elkövetőt (pl. marhatolvajt), a lopással okozott kár megtérítésével együtt.⁵⁹ Erre a gyakorlatra utal egy liviusi forráshely is:

Liv. 8.39. „A praetorok, akiket arra kényszerítettek, hogy sorsáról döntsenek, úgy határoztak, hogy Brutus Papiust kiadják a rómaiaknak, s vele együtt a rómaiaktól szerzett összes hadizsákmányt és hadifoglyot is elküldik Rómába, s a jog és törvény értelmében mindent visszaszolgáltatnak, amit a rómaiak, szerződésükre hivatkozva, a fetialis papok útján követelnek.”⁶⁰

Ez a gyakorlat később Rómában jogilag is szabályozásra került, és a sértő személy kiadása esetén nem volt indítható jogos háború (*bellum iustum*).⁶¹

⁵⁵ Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1955, 108

⁵⁶ MOMMSEN: i. m. 45–46.

⁵⁷ Paul. D. 48,1,2., Cic. de orat. 1.43, 194, Augustin de civ. dei 21.11.

⁵⁸ Pompon. D. 50,7,17.(18.)

⁵⁹ MOMMSEN: i. m. 108.; PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2014, 12.

⁶⁰ Liv. 8.39.13. „De eo coacti referre praetores decretum fecerunt ut Brutulus Papius Romanis dederetur et cum eo praeda omnis Romana captivique ut Romam mitterentur quaeque res per fetiales ex foedere repetitae essent secundum ius fasque restituerentur.”

⁶¹ Liv. 1.32.8.

A későbbi időkben a polgár kiadását az ellenségnek a forrásaink szerint két esetben alkalmazták: az egyik annak a római hadvezérnek a kiadása, aki felhatalmazás nélkül kötött békét az ellenséggel, a másik annak a polgárnak a kiadása, aki az ellenség követőit bántalmazta.

Az első eset elkövetői köre tehát speciális, csak a hadvezér követhette el és hivatala letétele után alkalmazhatták vele szemben. A hadvezérnek a békekötésre ugyanis saját jogon nem volt hatalma, ő csak fegyverszünetet köthetett, abból a célból, hogy az ellenség követséget küldhessen Rómába.⁶² Ha a békekötésben egyezett meg, de arra nem volt előzetes felhatalmazása (vagy nem kapott ahhoz utólagos jóváhagyást), akkor ezzel a római nép hatáskörét vonta el, ami egyenlő volt a hazaárulással. Nem tudjuk, hogy az erre kialakított speciális büntetés mikor jelent meg először Rómában, de annak logikája egyértelmű: a közösség nem pusztán megbüntette az elkövetőt, de az illető személy kiadásával egyben el is határolódott annak tettétől, vagyis annak következményeit nem vállalta fel. A büntetés tehát egyben jelzés volt az idegen hatalom felé is, aki a kiadás elfogadásával vagy el nem fogadásával azonban válaszolni is tudott erre.

A ránk maradt forrásanyagban a legrégebbi példa erre a megoldásra a már az ókorban is sokat tárgyalt⁶³ *caudiumi* béke vagy *caudiumi* kezességvállalás, amire a szamnizsok elleni háborúban került sor a Kr. e. 312. évben. Ekkor a római hadsereg egy szűk szorosban csapdába került, és ezért a katonai parancsnokok a katonák életét mentendő békét kötöttek, vagy legalábbis annak megkötésére kezességet vállaltak, majd ezután megszégyenítve iga alatt fegyvertelenül távozhattak.⁶⁴ A szamnizsok erre a megállapodásra, mint győzedelmes békekötésre tekintettek.⁶⁵ A római álláspont szerint viszont nemcsak békekötésről, de még fegyverszünetről sem állapodtak meg, a katonai vezetők csak személyes ígéretüket tették meg arra, hogy a római állam békét fog majd kötni, és ezt az ígéretüket kezességgel (*sponsio*)⁶⁶ és 600 tús átadásával meg is erősítették. A római vezetés azonban nem kötött békét, inkább elrendelte 600 tús kiadását,⁶⁷ hogy az ígéret alól így szabaduljon:

⁶² Liv. 9.9.12. „követeket küldjenek Rómába, és megtárgyalják a senatusszal és a néppel a béke és a megegyezés feltételeit.” = „*mittere Romam legatos cum senatu, cum populo de pace ac foedere agere.*”

⁶³ Liv. 9.5., 9.9., 9.10., Cic. de off. 3.109. „*pacem cum Samnitibus fecerant*”, Appian 6,83.

⁶⁴ Liv. 9.6.1. „Először a consuloknak kellett majdnem félmeztelenül az iga alatt átvonulniuk, aztán rangsor szerint a többiek, majd az egyes legiók estek át a megszégyenítésen.” = „*Primi consules prope seminudi sub iugum missi, tum ut quisque gradu proximus erat ita ignominiae obiectus, tum deinceps singulae legiones.*”

⁶⁵ Liv. 9.11.7. „Velünk békét kötöttek, amely arra kötelezett bennünket, hogy adjuk vissza elfogott legióitokat, most pedig semmisnek nyilvánítjátok ezt a békét!” = „*Pacem nobiscum pepigistis ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem inritam facitis.*”

⁶⁶ Liv. 9.5.4. „Itt pedig a consulok, legatusok, quaestorok és katonai tribunosok kezességet vállaltak, s ma is olvashatjuk minden kezes nevét.” = „*Sponponderunt consules, legati, quaestores, tribuni militum, nominaque omnium qui sponponderunt exstant.*”

⁶⁷ Cicero ugyanakkor csak a vezetők (két konzul és két néptribunus) kiadásáról ír: Cic. de off. 3.109. „*At vero T. Veturius et Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum*

Liv. 9.10. „Minthogy ezek a férfiak a római nép és a polgárok parancsa nélkül önmaguk vállaltak kezességet a békeszerződésért, s ezzel bünt követtek el, annak érdekében, hogy a római népet istentelen vétek ne terhelje, kezeitekbe adom őket.”⁶⁸

Ezt azonban a szamnizsok nem fogadták el, ahogy Livius a szamnisz vezér szavait „idézi”:

Liv. 9.11. „Én sem fogadom el kiszolgáltatásukat – válaszolta erre Pontius –, és a samnis nép sem egyezik bele.”⁶⁹

A háború ezek után folytatódott és végül római győzelemmel ért véget. Ebből a forráshelyből azt is megtudjuk, hogy a *deditio* nem egyszerűen az elkövető kiadása volt, hanem az egyben megszegyenítő módon történt: az elkövetőt ruhátlanul, hátrakötözött kézzel, méghozzá szorosan megkötözve adták át a *fetialis* papi testületből kiválasztott személy (*pater patratus*)⁷⁰ vezetésével az ellenség képviselőjének.⁷¹ A római nép képviselője tehát itt is ugyanabból a papi testületből kijelölt és ugyanazzal a formális mondókéval felhatalmazott személy volt, ez a közös formai elem egyben össze is kapcsolja a *deditio* két változatát! A megkötözés feltehetőleg a szökés megakadályozása miatt alakult ki, de azt is lényegesnek tekintették a kiadatás szabályosságához (*iusta deditio*), hogy a kötelek a kiadandó személy kezét a háta mögött kössék össze és azok szorosan legyenek meghúzva.⁷² A kiadatással az elkövető kikerült a római állam polgárai közül és államuk védelme alól, élete a továbbiakban az ellenségtől függött. Azonban érdekes módon ez nem jelentett feltétlenül életveszélyt, mivel az ellenség szabadon dönthetett arról, hogy ezt elfogadja-e a sérelem megváltásaként vagy sem. A szamnizsok ebben az esetben ezt elutasították, mivel elfogadással elismerték volna a római álláspontot, és erre a későbbiekben is több példát találunk. Ezen esetekben az ellenségnek kiadott személyek visszakérülhettek Rómába, és a száműzöttekkel ellentétben, akikre visszatérésük

male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt iis, iniussu enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Maelius, qui tum tribuni pl. erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur.” Appianus viszont húsz katonai vezető kiadását említi. Ld. Appian 6,83.

⁶⁸ Liv. 9.10.9. „Quandoque hisce homines iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri spoponderunt atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem quo populus Romanus scelere impio sit solutus hosce homines vobis dedo.”

⁶⁹ Liv. 9.11.1. „Tum Pontius 'nec ego istam deditionem accipiam' inquit, 'nec Samnites ratam habebunt'.”

⁷⁰ Cic. de orat. 1.40.181., Cic. pro Caec. 34., 98.

⁷¹ Liv. 9.10.7. „Az elől haladó fetialis papok, a város kapujához érkezve, megparancsolták, hogy húzzák le a kezesek ruháját, s kössék hátra kezüket.” = „*Praegressi fetiales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus post tergum vinciri.*”

⁷² Liv. 9.10.7. „Azonnal húzd meg a szíjat, hogy kiadatásunk szabályos legyen.” = „*Quintu inquit adduces lorum, ut iusta fiat deditio.*”

kor halálbüntetés vált, tovább élhették addigi életüket, bár a polgárjoguk, mint azt majd látni fogjuk, kérdéses volt.

A száműzetéssel való szoros kapcsolatra utal M. Claudius esete, akit a korzikai-aknak adtak ki, akik azonban nem fogadták ezt el és Claudius Rómába visszaküldték, akit ott Valerius Maximus szerint – Livius erről az esetről nem tudósít⁷³ – kivégeztek.⁷⁴ Ez azonban ellentmond a Liviusnál fennmaradt leírásoknak, ahol ezt a végkifejletet sehol sem találjuk. Ugyanakkor nem vethetjük teljesen el Valerius Maximus tudósításának hitelességét sem, mivel – főleg a korai időkben – a száműzetéssel való szoros kapcsolat miatt életszerű lehetett egy ilyen szabályozás is, ami aztán csak később különült el a száműzetés jogkövetkezményeitől.

Egy sokkal későbbi és jobban dokumentált eset Mancinus konzul numantiai békekötése volt, aminek jogkövetkezményeit a következő fejezetben elemzem részletesen. A jogeset előzménye, hogy a rómaiak, akik a második pun háború idején vetették meg szilárdan lábukat az Ibériai-félszigeten, majd a háború után megszerzték az addigi pun fennhatóság alatt álló tengerparti területeket, ekkor kezdtek hozzá a belső területek meghódításához. Ezzel azonban csak nehezen boldogultak, mivel az itt élő harcias keltibér törzsek nem adták olcsón szabadságukat. Jó példa erre a *vaccaeus*⁷⁵ törzs tagjai által lakott Numantia, mely kicsi, de jól védhető város volt, amit több római hadvezér is sikertelenül ostromolt. Előbb Quintus Pompeius⁷⁶ Kr.e. 141-ben, majd Marcus Popillius Laenas⁷⁷ Kr. e. 139-ben vesztettek csatát és kötöttek a városlakókkal békét, amit a szenátus ugyan nem hagyott jóvá, de a hadvezérek kiadatására mégsem került sor. A szenátus a háború folytatása mellett döntött és a következő konzul Caius Hostilius Mancinus feladatává tette a város elfoglalását, aki azonban nemcsak csatát veszített Kr. e. 137-ben,⁷⁸ de szerencsétlen manőverezésével még a megerősített táborát is elveszítette és csapatait teljesen kilátástalan helyzetbe hozta. Emiatt aztán, hogy katonái életét megmentse, békét kötött. Livius szerint ekkor negyvenezer római győzött le négyezer numantiai, a számadatok azonban itt is, mint más Liviusnál található csatajeleneteknél túlzónak tűnnek, de tény, hogy a római csapatok korlátlan ember- és hadianyag utánpótlásra számíthattak, így jelentős túlerőben lehettek. A békekötésre (*foedus*) aztán a város követői a római szenátusban hivatkoztak is,⁷⁹ de a szenátus nemcsak, hogy nem hagyta jóvá, mint ahogy az előzőeket sem, de ezt még olyan szégyenletesnek (*ignominiosa*)

⁷³ Ennek oka az, hogy ez az időszak csak összefoglalásban maradt ránk. Ld. Liv. per 20. (Kr. e. 240–220. évek).

⁷⁴ Val. Max. 6,3,3. „M Claudius a szenátus a korzikaiaknak kiadatta, mivel ő megszegénítő békét kötött velük, amit azonban az ellenség nem fogadott el, ezért őt állami fogásba vetették és elrendelték kivégezését.” = „M. enim Claudium senatus Corsis, quia turpem cum his pacem fecerat, dedit. Quem ab hostibus non acceptum in publica custodia necari iussit.”

⁷⁵ Velük már korábban is kapcsolatba kerültek a rómaiak, ld. Liv. 40.47.

⁷⁶ Liv. per. 54., Cic. de rep. 3.18. (28.)

⁷⁷ Liv. per. 55.

⁷⁸ Liv. per. 55.

⁷⁹ Appian 6,83.

is tartotta,⁸⁰ hogy elhatározta a volt konzul kiadatását az ellenségnek Kr. e. 136-ban. A szenátus döntése alapján a népgyűlés a két konzul (Lucius Furius Philus és Sextus Atilius Serranus) javaslata alapján törvényt fogadott el (*lex Furia Atilia*) erről.⁸¹ Ezt mind Livius, mind Cicero megörököltette:

Liv. per. 56. „Hogy a római népet mentesítsék a numantiaiakkal kötött szerződés megtartásának kötelezettsége alól, Mancinust, aki felelős volt az egyezség létrehozásáért, kiszolgáltatták a numantiaiaknak, de ezek nem fogadták el.”⁸²

Cic. de off. 3.109. „Sok évvel később C. Mancinussal is ez történt: ő támogatta a L. Furius és Sex. Atilius szenátusi határozat alapján előterjesztett törvényjavaslatát, hogy adják ki őt a numantiaiaknak, mivel velük szenátusi felhatalmazás nélkül kötött békét. A törvényt elfogadták és kiadták őt az ellenségnek.”⁸³

Appianus szerint ezután Mancinust maga Furius vitte el Numantia városához, ahol az ősi szokás szerint mezítelenül kiadta az ellenségnek,⁸⁴ akik azonban ezt nem fogadták el, mivel azzal elismerték volna a római álláspontot, ami békekötés hiányában a harcok folytatását jelentette. A római katonai erőfölény miatt azonban ennek ekkor már nem volt külpolitikai jelentősége, és láthattuk azt is, hogy a Mancinus előtti parancsnokokat nem is adták ki, ezért álláspontom szerint őt nemcsak a hagyományok tisztelete miatt adták ki, hanem annak egyéb, belpolitikai okai is lehettek. A római katonai erőfölény miatt ugyanis a hadvezér kiadatásának ekkor már gyakorlati értelme nem volt a nemzetközi viszonyokban. Álláspontom szerint a konzul politikai ellenfelei használták fel ellene ezt a kínálkozó jogi lehetőséget, erre utal egyébként a visszatérése után a helyzetét érintő komoly jogvita is. A belpolitikai szál hiányában nehezen magyarázható nemcsak a különbség a három rövidvel egymás után csatát veszítő hadvezér eltérő sorsa között, de nem magyarázható meg egy, a *nobilitashoz*, vagyis a társadalom elitjéhez tartozó személlyel (*vir*

⁸⁰ Liv. per. 55. „olyan szégyenletes békét kötött velük, amelyet a senatus nem volt hajlandó jóváhagyni.” = „*pacem cum his fecit ignomiosam, quam ratam esse senatus.*”

⁸¹ *lex Furia Atilia de C. Hostilio Mancino Numantinis dedendo*, Kr. e. 136, Giovanni RONDONI: *Leges publicae populi romani*. Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York, 1990, 297.

⁸² Liv. per. 56. „*Ad exsolvendum foederis Numantini religione populum Mancinus, cum huius rei actor fuisset deditus Numantinis non est receptus.*”

⁸³ Cic. de off. 3.109. „*Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, Sex. Atilius ex senatus consulto ferebant; qua accepta est hostibus deditus.*”

⁸⁴ Appian 6,83.

optimus)⁸⁵ – aki ráadásul még konzulsgot is viselt (*consularis*)⁸⁶ – szembeni igen szigorú fellépés sem. Cicero azon utalása, mely szerint Mancinus nem védekezett olyan erőteljesen a kiadatás ellen a szenátusban, mint elődei – különösen Q. Pompeius, aki Cicero szerint ugyanolyan szerződést kötött, mint ő⁸⁷ – illetve, hogy Mancinus erkölcsi nagysága miatt még támogatta is ezt a javaslatot,⁸⁸ álláspontom szerint nem kellő magyarázat. Természetesen mindkettő közrejátszódkhatott a döntésben, de önmagában a régi erkölcsök, a hagyományok tisztelete nem lett volna elegendő a szenátorok meggyőzésére. Cicerót egyébként cáfolja a későbbi történetíró Appianus is, aki szerint Mancinus elődjének ballépéseire, a tőle átvett értéktelen, több vereséget elszenvedett és rosszul ellátott hadsereggel és a hadjárat elején észlelt kedvezőtlen jósjelekkel próbált védekezni, amit szerinte a korábbi szerződések megkötése generált.⁸⁹ Ez azt igazolja, hogy védekezett a kiadatás ellen. Láthatjuk azonban, hogy már Cicerónál is találunk utalást arra, de Appianusnál ez még határozottabb, hogy nemcsak Mancinusnál, de elődeinél (nevesítve csak Q. Pompeiusnál) is felmerült a kiadatás lehetősége, amit a szenátusban is megvitattak.⁹⁰ Appianus szerint a szenátorokat mindkét volt hadvezér felbőszítette, és Q. Pompeiusnak csak azért sikerült megmenekülnie a következménytől, mivel az ő cselekedete a régebbi volt. Mancinusnak ez azonban nem sikerült, de az ő esetében is az egyébként szokásos végkifejlet történt, hogy a kiadatást az ellenség nem fogadta el, így ő hazatérhetett. Ekkor azonban vita alakult ki, hogy elfoglalhatja-e korábbi helyét a szenátusban: az egyik álláspont szerint a kiszolgáltatással elveszítette polgárjogát, így szenátusi tagságát is, a másik álláspont szerint viszont mivel a kiszolgáltatás nem ment végbe, ezért polgárjogát sem veszíthette el.⁹¹ Numantiát egyébként végül Scipio Africanus – a második pun háború híres hadvezérének leszármazója és Karthágó lerombolója Kr. e. 146-ban – foglalta el Kr. e. 134-ben, miután a római seregben drasztikus eszközökkel helyreállította a katonai fegyelmet és a város körül ostromgyűrűt alakított ki. A város védői ekkor, felismervén kilátástalan helyzetüket, végül tömeges öngyilkosságba menekültek a rájuk váró rabszolgáság helyett.⁹²

⁸⁵ Cic. de orat. 1.40.181. „Etenim sic C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum, ac consularem.”, Cic. de rep. 3.18.(28.) „vir optimus”, Cic. de rep. 3.18.(28.) „vir optimus”.

⁸⁶ Cic. de orat. 1.40.181.

⁸⁷ Cic. de rep. 3.18.(28.) „Quis ignorabat Q. Pompeium fecisse foedus, eadem causa esse Mancinum? Allet vir optimus, etiam suasit rogationem me ex senatus consulto ferente, alter acerrime se defendit.”

⁸⁸ Cic. de off. 3.109. „rogationem suasit eam”.

⁸⁹ Appian 6,83.

⁹⁰ Erre utal, hogy a konzul a szenátus határozata, „tanácsa” alapján (*ex senatus consulto*) terjesztette elő a népgyűlésnek a kiadatásról szóló javaslatot ebben az esetben (ld. Cic. de rep. 3.18.(28.), Cic. de off. 3.109.), a többi esetben pedig nyilvánvalóan a szenátus döntése alapján nem folytatódott az ügy. (ld. Cic. de off. 3.109. „lex non est”.)

⁹¹ LIEBS: i. m. 314.

⁹² Liv. per. 57.

A fenti esetben is láthattuk, hogy a hadvezér kiadása nem volt automatikus jogkövetkezmény, az a szenátus egyedi döntésétől függött, de más példákat is találunk, amikor a hadvezér által kötött békeszerződést utólag ugyan nem fogadta el a római politikai vezetés, de a hadvezért mégsem szolgáltatták ki. A gyakorlat tehát nem volt következetes, az nagymértékben függött a szenátusban fennálló politikai erőviszonyok alakulásától. A kiadás mellőzésére találunk példát az első pun háborút lezáró első békekötés során:

Liv. 21.18. „A szerződést ugyanis, amelyet első ízben C. Lutatius consul kötött velünk, nem akartátok elismerni, mondván, nem az atyák megbízásából és nem a nép parancsára kötötte. Ezért egy újabb, második szerződést kötötünk, most már államotok hozzájárulásával.”⁹³

A háború végén ugyanis a konzul a rómaiak számára a harcok nehézségei után akkor még kedvezőnek tűnő szerződést kötött. Utóbb azonban megváltoztak a körülmények és ez lehetővé tette a római politikai vezetés számára, hogy korábban elképzelhetetlen, még kedvezőbb feltételeket köthessen ki. Ezt azonban csak úgy tehette meg, hogy nem a megváltozott körülményekre hivatkozott, hanem a már ismert jogi érveléssel vetette el az első szerződést és kötött új, számára sokkal kedvezőbb szerződést.⁹⁴ Ezek után a logikus az lett volna, hogy a szerződést kötő hadvezért kiszolgáltatják a legyőzött ellenségnek, akik egyébként valószínűleg inkább vendégként, semmint ellenségként fogadták volna a győztes állam egy igen magas rangú személyét, tehát számára a kiadatás sem jelentett volna különösebb veszélyt. Azonban mégsem ez történt, de ennek indokát a történetíró nem ismerteti, azonban valószínűsíthetjük, hogy a hosszú és nehéz háború megnyerése olyan népszerűséget biztosított a hadvezér számára, hogy fel sem merült még a formális szempontból történő kiadása sem.

A *deditio*, mint a római polgár büntetésből történő kiadása az ellenség részére nemcsak a hadvezéreket, hanem azokat a polgárokat is fenyegette, akik idegen követeket bántalmaztak. Mivel a követek a római állam védelme alatt álltak, a polgár ezzel a tétellel a római nép védelme alatt állókat sértette meg, így magát a római népet is, vagyis hazaárulást követett el, ami főbenjáró büntetéssel fenyegetett bűncselekmény volt. Érdekes azonban, hogy erre sem egy általános büntetést, hanem ezt a speciális büntetést alkalmazták. Ugyanakkor érthető ennek a logikája is: az idegent bántalmazót az idegen hatalmába adták, aki ezután szabadon dönthette el, hogy hogyan torolja meg a rajta esett sérelmet.

⁹³ Liv. 21.18.10. „*Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit, quia neque auctoritate patrum nec populi iussu ictum erat, negastis vos eo teneri; itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est.*”

⁹⁴ Polyb. 1.63. „Mikor a szerződés szövegét elküldték Rómába, a nép ezt nem fogadta el, hanem kiküldött tíz megbízottat, hogy ezek ott helyben kérjenek felvilágosítást a részletekről. A küldöttek ezután a megállapodást fő pontjait nem változtatták meg, de szigorítottak néhányat a karthágóiaknak előírt feltételek közül.”

Ennek kezdete sem ismert, az első történetírói tudósítás viszonylag késői, a Kr. e. 188. évből származik. Nem zárhatjuk ki azonban, ennek a fent tárgyalt, a hadvezérekre vonatkozó szabályozás alapján, a sokkal korábbi kialakulását sem. Livius szerint tehát Kr. e. 188-ban:

Liv. 38.42. „Ebben az évben L. Minutius Myrtilust és L. Manliust, akiket azzal vádoltak, hogy bántalmazták a karthágói követeket, M. Claudius városi praetor parancsára a fetialisok útján átadták a követeknek, akik elvitték őket Karthágóba.”⁹⁵

Bár Livius csak a vádról ír, és nem állítja, hogy ténylegesen bántalmazták a követeket, a *praetor urbanus* szerepe az ügyben mégis azt bizonyítja, hogy ezt a vádat ő előzetesen kivizsgálta és megalapozottnak találta, különben nem került volna sor a kiadásra. Sajnos Livius nem folytatja a történetet, így nem tudjuk, hogy mi lett a két római további sorsa, ami nyilván a bántalmazás súlyosságától, ill. a követek bosszúszomjától is függött, a kiadatás után azonban már nem minősültek többé római polgárnak, így a római államot további sorsuk nem is érdekelte.

3. A *deditio* jogkövetkezménye: a polgárjog elvesztése?

Az előző fejezetben láthattuk tehát, hogy a római politikai elithez tartozó Mancinus konzul békekötését Numantia városával a római szenátus nem hagyta jóvá és a volt konzul kiadatásra került, amit azonban az ellenség nem fogadott el, így ő visszatérhetett Rómába. Itt azonban egy újabb probléma keletkezett, amikor megpróbálta szenátusi tagságát gyakorolni és a szenátus ülésén részt venni. A konkrét ügy tehát azzal kezdődött, hogy Mancinus megjelent a szenátus ülésén, hogy mint a testület tagja azon részt vegyen. Ez ellen azonban fellépett az egyik néptribunus, Publius Rutilius,⁹⁶ aki elrendelte Mancinus eltávolítását az ülésről. A néptribunusnak – mint a nép jogainak védelmezéséért felelős és szakrális védelem alatt álló személynek (*sacro sanctus*)⁹⁷ – ugyanis megvolt a joga arra, hogy bárkit elfogathasson.⁹⁸

⁹⁵ Liv. 38.42.7. „*Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii praetoris urbani per fetiales traditi sunt legatis et Carthaginem avecti.*”

⁹⁶ Publius Rutilius Rufus (Kr. e. 158–78), aki később Kr. e. 134-ban maga is részt vett Numantia bevételénél, majd Kr. e. 105-ben konzul is lett. Mint C. Mucius Scaevola legatusa Asia provinciában megvédte a provincia lakosait a *publicanusok* túlkapásaival szemben, ezért később a lovagrendi bíróság száműzetésre ítélte, Livius szerint ártatlanul (Liv. per. 70.). Cicero nagyra tartotta szónoki képességeit (Cic. Brut. 30).

⁹⁷ Ezt feltehetően már a tisztséget létrehozó törvény mondta ki. Vö. *lex sacra (de tribunis plebis)*, Kr. e. 494, ROTONDI: i. m. 192., Liv. 3.55.7. „aki néptribunust, aedilist és tízes bírósági tagot bántalmaz, annak fejét szenteljük Iuppiternek, egész vagyona pedig Ceres Liber és Libera templomára szálljon.” = „*qui tribunus plebis aedilibus iudicibus decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad aedem Cereris Liberi Liberaeque venum iret.*”

Az indoka az eltávolításra az volt, hogy a kiadatással Mancinus elveszítette polgárjogát, ezért automatikusan elveszítette szenátusi tagságát is, tehát nem vehet részt annak ülésén. Ezt Mancinus nyilván vitatta és megpróbálta a többi néptribunust meggyőzni igazáról, bár erről a források hallgatnak, de más esélye nem volt, mivel a néptribunus döntését csak egy másik néptribunus közbelépése akadályozhatta meg.⁹⁹ Ehhez a meggyőzéshez kora egyik neves jogászának (Brutus) segítségét vette igénybe. A jogi érvelés tehát a polgárjog (*status civitatis*) elvesztésére vagy el nem vesztésére irányult,¹⁰⁰ a szenátusi tagság megléte vagy elvesztése ennek már csak következménye volt. Mivel a vitába a kor neves jogásza is bekapcsolódott, majd szerencsénkre – mivel a téma érdekesnek bizonyult –, ezért ez az eset nemcsak a kortársak, de a későbbi generációk érdeklődését is felkeltette. Később ez, mint a Mancinus-ügy (*Mancini causa*) vált ismertté és Cicero több művében is érintette a témát,¹⁰¹ majd a későbbi jogtudományban pedig a klasszikus Pomponius véleményén keresztül őrződött meg a Digesta számára ez az igen régi, a Kr. e. II. századból származó jogeset.

Ami a vitában használt jogi érvelést illeti, a római joggyakorlatban ekkorra már évszázadok alatt kikristályosodott az az elv, hogy az a polgár, akár háborúban, akár békében¹⁰² az ellenség hatalmába került, az elveszíti szabadságát és ezzel automatikusan római polgárjogát is.¹⁰³ Ezen tiszta szabályozást azonban enyhítette a szintén ősi eredetű ún. hátsó küszöb joga (*ius postliminii*),¹⁰⁴ ami nem volt más, mint egy kivétel a főszabály alól. E szerint ugyanis, ha a római polgár a hadifogságból hazatért, akkor automatikusan visszaszerezte jogait, és úgy tekintették, mintha nem is esett volna hadifogságba (*fictio*). Erre utal a jogintézmény elnevezése is, a tipikus római háznak ugyanis volt egy első és egy hátsó bejárata és kialakult az a szokás, hogy a polgár az első ajtón ment ki nyilvánosan, amikor például háborúba indult és győztesen is itt tért vissza. Ha azonban a fogságból tért haza, akkor nem itt, hanem a hátsó ajtón ment vissza titokban, ezzel úgy tüntetve fel magát, mintha az eltelt időben végig otthonában tartózkodott volna. Ennek a kedvezménynek az alkalmazásához azonban az volt az előfeltétel, hogy a polgár az ellenség hatalmába kerüljön. Az ellenség által elfogott római polgár jogi sorsa tehát egyértelműen szabályozásra került, azonban az ellenségnek kiadatottak esetében már láthatunk némi bizonytalanságot: Cicero szerint ugyanis arra, akit a *fetialisok* adtak át, nem vonat-

⁹⁸ Liv. per. 105., Gell. 13.12.4. „mivel ősi szokás szerint a néptribunusoknak joguk az elfogásra van, de a megidézésre nincs.” = „*quoniam moribus maiorum tribuni plebis prensionem haberet, vocationem non haberet.*”

⁹⁹ Liv. 38.52. „Ő kijelentette, hogy nem hajlandó nevét tisztársai határozata alá odaírni” = „*Is, cum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi.*”

¹⁰⁰ Pomp. D. 50,7,18. „*quaesitum est, an civis Romanus maneret.*”

¹⁰¹ Cic. pro Caec. 34.98., Cic. de orat. 1.40.181., Cic. topica 8.37., Cic. de rep. 3.18. (28.), Cic. de off. 3,109.

¹⁰² Tryph. D. 49,15,12, pr.

¹⁰³ Pomp. D. 49,15,5,1.-2.

¹⁰⁴ Modest. D. 49,1,4. „*iure postliminii reverti antiquitus placuit.*”

kozik a *postliminium* joga,¹⁰⁵ míg a posztklasszikus Modestinus szerint mind az elfogottakra, mind a kiadatottakra viszont már az ősi időktől kezdve egyaránt vonatkozott.¹⁰⁶

A jogeset központi eldöntendő kérdése alapján azonban úgy tűnik, hogy Cicero álláspontja téves volt, mivel az ellenségnek kiadott és általa átvett polgár esetével nem foglalkoztak a jogtudósok, még érvként sem, a kérdést arra hegyezték ki, hogy a kiadásra került, de az ellenség által el nem fogadott személy elveszíti-e a polgárjogát.

Pomp. D. 50,7,18. „akit az ellenség, ha nem fogadja el, kérdéses, hogy megtartja-e római polgárjogát.”¹⁰⁷

Ez alapján megállapíthatjuk, hogy az ellenség által átvett polgár ügye nem volt kérdéses, őt tehát megillette a *postliminium*, a kérdés az át nem vett polgárra vonatkozott, mint amilyen Mancinus is volt. A kérdés eldöntését biztos, hogy befolyásolták a belpolitikai viszonyok, mivel mindkét álláspont mellett neves jogtudósok (Brutus és Scaevola)¹⁰⁸ véleményét találjuk, ill. utalásból tudjuk, hogy sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

A fennmaradt fő forráshelyünk ezzel kapcsolatban Pomponiusnak a klasszikus kor egyik remekjogászának kommentárja, amit egy praeklasszikus jogtudós, Quintus Mucius (Scaevola) 37. könyvéhez írt. A jogtudós ugyan a fragmentum elején az idegen követeket bántalmazók kiadatásával foglalkozik,¹⁰⁹ a jogkövetkezmények azonban ugyanazok voltak a kiadásra került hadvezérek esetében is, a záró részben viszont már kifejezetten utal Mancinus ügyére, amit feltehetőleg jól ismert, mivel közeli ismerőse, a feltehetőleg a baráti köréhez tartozó Publius Rutilius Rufus volt az, aki nem engedte, hogy Mancinus visszatérve ismét elfoglalja szenátori helyét. Szakvéleménye tehát egyértelműen alkalmazható esetünkre.

Pompon. D. 50,7,17.(18) „Akit az idegenek nem fogadnak el, kérdésként merül fel, hogy római polgár marad-e. Egyes vélemények szerint igen, míg mások szerint nem, mivel ha valaki kiadatását a római nép elrendeli, akkor kiadni rendeltet az államból száműzöttnek tekintjük, úgy ahogy a tűztől és a víztől eltiltottat. Ehhez az állásponthoz látszik Publius Mucius is csatlakozni.

¹⁰⁵ Cic. de orat. 1.40.181. „aut pater patratus dedisset, ei nullum esse postliminium.”

¹⁰⁶ Modest. D. 49,15,4. „Eos, qui ab hostibus capiuntur vel hostibus deduntur, iure postliminii reverti antiquitus placuit.”

¹⁰⁷ Pomp. D. 50,7,18. „quem hostes si non recepissent, quaesitum est, an civis Romanus maneret.”

¹⁰⁸ Modest. D. 49,15,4. „inter Brutum et Scaevolam variae tractatum est.”

¹⁰⁹ Pompon. D. 50,7,17. (18) Pomponius libro 37 ad Quintum Mucium: „Si quis legatum hostium pulsasset, contra ius gentium id commissum esse existimatur, quia sancti habentur legati. Et ideo si, cum legati apud nos essent gentis alicuius, bellum cum eis indictum sit, responsum est liberos eos manere: id enim iuri gentium convenit esse. Itaque eum, qui legatum pulsasset, Quintus Mucius dedi hostibus, quorum erant legati, solitus est respondere.”

Ez a kérdés fokozottan merült fel Hostilius Mancinus esetében, akit a numantiaiaknak kiadtak, de azok nem fogadták el, és akiről később törvényt hoztak, hogy római polgár legyen és praetori tisztséget viselhessen.”¹¹⁰

Ehhez találhatunk még egy kiegészítő forráshelyet a posztklasszikus Modestinusnál:

Mod. D. 49,15,4. „Azok, akiket az ellenségtől elfogásra kerülnek, vagy akik az ellenségnek kiadásra kerülnek, a régiek véleménye szerint a hátsó küszöb joga alapján hazatérhetnek. Ha valaki, aki az ellenségnek kiadásra került és visszatér, de római polgárként nem került részünkről felvételre, erről Brutus és Scaevola között számos értekezés született, de ésszerűen következik, hogy a polgárjogát nem kapja vissza.”¹¹¹

Láthatjuk tehát, hogy a préklasszikus jogban a polgárjog fennmaradásáról két elmentéses vélemény is megfogalmazásra került. Az első Scaevola véleménye, ennek eredeti szerzője a fragmentum szerint¹¹² az a Publius Mucius Scaevola volt, aki a Kr. e. 133. év konzulja is lett később, majd az ő álláspontját vette át fia, Quintus Mucius Scaevola, aki apjánál is híresebb jogtudósként, „a civil jog megalapítójaként”¹¹³ ismert három jogtudós egyike volt, és aki egyébként, mint *pontifex* is tevékenykedett, sőt a Kr. e. 95. évben a konzuli tisztséget is betöltötte. Ő több *responsumot* is kiadott ebben a témában,¹¹⁴ melyek közül egyesek aztán áttételesen túléltek az évszázadok viharait. A másik álláspontot a nem kevésbé híres Marcus Iunius Brutus képviselte, aki szintén a civiljog egyik megalapítójaként ismert, és aki Kr. e. 140-ben a praetori tisztséget is betöltötte. Láthatjuk tehát, hogy mindkét oldalon a kor legismertebb jogászai is megszólaltak.

Az első fragmentum a követeket bántalmazók és a békét kötő hadvezérek kiszolgáltatásával foglalkozik, és ez utal név szerint is a Mancinus-esetre is. A második fragmentum főleg a hátsó küszöb jogával (*postliminium*) foglalkozik, e körben egyrészt a hadifoglyok, másrészt a kiadásra kerültek helyzetével. A szöveg-

¹¹⁰ Pompon. D. 50,7,17.(18) *Pomponius libro 37 ad Quintum Mucium*: „*Quem hostes si non recepissent, quaesitum est, an civis Romanus maneret: quibusdam existimantibus manere, aliis contra, quia quem semel populus iussisset dedi, ex civitate expulsisse videretur, sicut faceret, cum aqua et igni interdiceret. In qua sententia videtur Publius Mucius fuisse. Id autem maxime quaesitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non acceperunt: de quo tamen lex postea lata est, ut esset civis Romanus, et praeturam quoque gessisse dicitur.*”

¹¹¹ Modest. D. 49,15,4. *Modestinus libro tertio regularum*: „*Eos, qui ab hostibus capiuntur vel hostibus deduntur, iure postliminii reverti antiquitus placuit. An qui hostibus deditus reversus nec a nobis receptus civis Romanus sit, inter Brutum et Scaevolam varie tractatum est: et consequens est, ut civitatem non adipiscatur.*”

¹¹² Pomp. D. 50,7,17.(18) „*In qua sententia videtur Publius Mucius fuisse.*”

¹¹³ Pomp. D. 1,2,2,39. „*Post hos fuerunt Publius Mucius, et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile.*”

¹¹⁴ D. 50,7, 17. (18) *Pomponius libro 37 ad Quintum Mucium*: „*Quintus Mucius ... solitus est respondere.*”

ből az tűnik ki, hogy a kiadatás esetében a visszatérő nem kapta automatikusan vissza a jogait, őt kifejezetten fel kellett venni a polgárok közé.

Ha ez nem történt meg, akkor a két jogtudós eredeti véleménye különböző volt, ezeket azonban a forrásunk nem részletezi, csak a végkövetkeztetést adja meg. Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy az eredeti szöveg itt hosszabb volt és részletezte a két eltérő véleményt is, a Digesta szerkesztésekor azonban már csak a végeredmény volt fontos, ami a Digesta szerint a leírtakból „észszerűen következő” (*consequens*) volt. Utalásokból tudjuk azonban, hogy Scaevola több szakvéleményt (*responsum*) is kiadott ebben a témában¹¹⁵ és azt is, hogy a két jogtudós többször vitatkozott erről,¹¹⁶ az álláspontok tehát valószínűleg csak a Digesta szerkesztésekor kerültek „összhangba”.

A szöveg utalásaiból azonban rekonstruálhatjuk a két álláspontot: az első, Scaevola álláspontja a polgárjog automatikus visszaszerzése ellen foglalt állást. Ennek indoklása az, hogy a kiadatásról a nép döntött, hasonlóan, mint ahogy a száműzetés eseteiben, így ezzel a döntéssel az érintett elveszítette polgárjogát és ezzel szenátusi tagságát is. Mivel nem hadifogságba esett, ezért a hátsó küszöb joga sem érvényesülhet esetében. Ez az álláspont tehát a száműzetés büntetését (*aqua et igni interdictio*) használja fel analógiául, és a döntés meghozatalához köti a jogvesztést.¹¹⁷ Ez volt egyébként a korai jogtudományban elfogadott álláspont, később még Cicero is emellett foglalt állást.¹¹⁸ E szerint tehát a kiadatott nem kaphatja vissza automatikusan polgárjogát, azt a népgyűlés csak törvénnyel adhatja meg számára, ugyanúgy mint egy idegennek, akinek polgárjogot adományoznak.

Ez az álláspont annyira túlsúlyos volt, hogy az ellenvéleményt nem is olvashatjuk a Digestában, csak következtethetünk arra: ez pedig M. Iunius Brutus¹¹⁹ álláspontja, aki Mancinus érdekében lépett fel, mint arra Cicero később is utal.¹²⁰ Ezen álláspont szerint a kiadatásra került személy nem veszítette el polgárjogát,¹²¹ valószínűleg azért, mert az ellenség nem fogadta el, tehát nem került egy pillanatra sem az ellenség uralma alá. Ez az indoklás Cicerónál később szintén megjelenik,¹²² ő az ajándékozási szerződés példáját hozza fel igazolásul: ahogy az ajándékozásnál is, ugyanúgy a kiadatásnál is szükséges a másik féltől az elfogadás, anélkül az nem jön létre.¹²³

¹¹⁵ Pomp. D. 50,7,17.(18) „*solitus est respondere.*”

¹¹⁶ Modest. D. 49,15,4. „*inter Brutum et Scaevolam variae tractatum est.*”

¹¹⁷ Pomp. D. 50,7,18. „*Quia quem semel populus iussisset dedi, ex civitate expulisse videtur, sicut faceret, cum aqua ei igni interdiceret.*”

¹¹⁸ Cic. de orat. 1.40.181. „*aut pater patratu dedisset, ei nullum esse postliminium.*”

¹¹⁹ LIEBS i. m. 314.

¹²⁰ Cic. topic 8.37. „*Quo genere etiam Mancini causa defendi potest.*”

¹²¹ Pomp. D. 50,7,18. „*quaesitum est, an civis Romanus maneret: quibusdam existimantibus manere.*”

¹²² Cic. pro Caec. 34.98. „*si non accipiunt, ut Mancinum Numantini, retrinet integram caussam et ius civitatis.*”

¹²³ Cic. topic. 8.37. „*nam neque deditionem neque donationem sine acceptione intellegi posse.*”

Láthatjuk tehát, hogy az uralkodó álláspont az volt, hogy az át nem vett kiadott elveszítette polgárjogát és nem szerezte azt vissza automatikusan a visszatéréssel. Ez ellen próbált meg az érintett Mancinus a kor neves jogtudósa segítségével fellépni, arra hivatkozással, hogy mivel nem került átadásra, azért megtartotta jogát. Ez egy jól felépített érvelés, az ellentétesből való következtetés logikai szabályának felhasználásával, aminek célja a külön törvény meghozatalával járó bizonytalanság kiküszöbölése, azonban a vita utóéletéből tudjuk, hogy ez az érvelés nem fogott helyt, vagyis nem győzte meg a néptribunusokat, így Rutilius döntése maradt érvényben. Az ügyben tehát a jogvita nem perben, hanem a politikai szintéren zajlott, célja Rutilius vagy esetleg a többi néptribunus meggyőzése volt. A néptribunus döntését ugyanis maga is megváltoztathatta vagy azt a többi néptribunus közbelépése (*intercessio, veto*) érvényteleníthette volna,¹²⁴ erre azonban a meggyőző jogtudósi érvelés ellenére sem került sor. Sor került viszont arra, hogy Mancinus polgárjogáról külön törvény szülessen, ami bizonyítja, hogy polgárjogát nem automatikusan kapta vissza, mert ez esetben értelmetlen lett volna a törvényhozási aktus erre.¹²⁵ Ebből viszont az is következik, hogy a törvénnyel¹²⁶ csak a polgárjogát kapta vissza, szenátusi tagságát azonban nem, mivel ahhoz, mint „új” polgárnak előbb egy *curulisi* tisztséget kellett viselnie, és ezután lett érdemessé arra, hogy a cenzorok a szenátusi tagságot megadják részére. A törvényben a *praetori* tisztség megemlítése álláspontom szerint azért volt szükséges, mert e nélkül a felhatalmazás nélkül a hivatali pályát (*cursus honorum*) az alapokról kellett volna kezdenie, ami nyilván egy konzulviselt ember számára igen megalázó lett volna. Tudjuk azt is, hogy ezután a *praetori* tisztséget valóban be is töltötte, majd az után került újra a szenátusba felvételre.¹²⁷ Láthatjuk tehát, hogy a történetek ellenére volt erős politikai támogatottsága máskülönben, még ha a polgárjoga visszaadása ügyét a nép jó szemmel is nézte, hiszen a kifogásolt békekötésével sok katona életét mentette meg és ez hálával töltötte el ezeket, ill. ezek ismerőseit, azonban a *praetori* tisztségért már komoly politikai küzdelemre számíthatott, mivel az egy jelentős, *imperiummal* járó tisztség volt, amit erős támogatás nélkül nem tudott volna megnyerni.

Összegzés

Láthattuk, hogy az ellenségnek történő kiadatás (*deditio*) elég jól dokumentált a fennmaradt forrásokban, annak létezését és szabályait mind irodalmi, mind jogi források bizonyítják. Az általánosan jellemző forrásvesztés alapján azt is feltételezhetjük, hogy ennél jóval több esetben került erre sor, és a jogi forrásokban fennmaradt utalások azt is bizonyítják, hogy ez az ősi intézmény nem kopott ki a gyakorlatból még a köztársaság után sem, azt a későbbiekben is alkalmazták, volt tehát akkor is létjogosultsága.

¹²⁴ Liv. 6.35., 9.34., 24.43., 34.8., 38.52.

¹²⁵ Pomp. D. 50,7,18. „*de quo tamen lex postea lata est, ut esset civis Romanus.*”

¹²⁶ Sajnos ennek se a neve, se pontos ideje nem maradt fenn, Rotondi sem említi.

¹²⁷ LIEBS: i. m. 314.

Láthattuk, hogy egyetlen kifejezés egy nyilvánvalóan hasonló, azonos gyökekből kiinduló, de kifejlődve mégis két különböző jogintézményt takart. A hasonlóság mindkét esetben az érintett akarata ellenére vagy akaratát figyelmen kívül hagyó cselekmény (megadás, kiadatás). Azonos a kivitelezés is: a *fetialis* papi kollégium tagjai kötötték meg a szerződést a megadásról és ők adták ki a római polgár is az ellenségnek, ami az ősi eredetet is bizonyítja. Mindkét esetben az érintett fél szó szerint vagy átvitt értelemben megkötözve szenvedte el az eseményt, nem volt ráhatása, akaratát nem vették figyelembe. Azonos volt a kétoldalúság, azaz a konszenzusos jelleg is: mindkettőnél a másik fél, az ellenség akarata is kellett a megadás, ill. a kiadatás megtörténtehez.

Az első jelentéstartalom a nemzetközi kapcsolatokban a feltétel nélküli megadást jelentette, ami a források szerint kérdés-felelet formában történt, vagyis erről is szerződést kötöttek és nem a legyőzöttek egyoldalú megadási aktusa volt. Érdekes módon tehát a Rómával szembeni harcot is csak Róma beleegyezésével lehetett beszüntetni. Ez nyilvánvalóan kedvezőtlenebb volt az idegen államra, mint a feltételek kikötésével történő békekötés (*foedus*) még akkor is, ha a feltételek egyenlőtlenek voltak, de még mindig jobb lehetőség volt, mint a kilátástalan harc folytatása és a háborús pusztítás egyéni és kollektív további elviselése.

A *deditio* másik jelentése a római polgár kiadása az ellenség részére, ennek két esetét találjuk a forrásokban: viszonylag ritka a fennmaradt forrásokban az ellenség követeit bántalmazó polgár(ok) kiadatása, ennél bizonyára több eset fordult elő. Nagyobb számban dokumentált viszont a békét kötő hadvezérek kiadása, nyilván ez nagyobb szenzáció volt és ezért a történetírók is jobban foglalkoztak a témával. Láttuk ugyanakkor, hogy ez utóbbi esetben az elemzett jogkövetkezmény alkalmazása nem volt automatikus, számos hadvezér elkerülte ezt a sorsot. Bár a kiadatás megalázó, megszégyenítő külsőségek kötött (meztelenül, hátrakötözött kézzel) történt egy papi testület, a *fetialisok* útján, de a kiadatott polgár élete és szabadsága általában nem volt veszélyben, sőt a fennmaradt példák szerint sértetlenül visszatérhetett Rómába, mivel az ellenség nem fogadta el ezt a gesztust. Visszatérés után folytathatta addigi életét, ez elől csak egy kivételt ismerünk, amikor a visszatért személyt Rómában kivégezték, de ennek részletesebb okait nem ismerjük.

Fontos kérdésként merült viszont fel a visszatért személy polgárjogának helyreállása vagy helyreállítása. Ezzel kapcsolatban három álláspontot is találunk a forrásainkban: az első és általában alkalmazott szerint a *deditio* büntetés volt, és a száműzéshez hasonlóan a kiadatásról hozott népgyűlési határozattal veszítette el a polgár a polgárjogát, tehát nem élhetett a *ius postliminii*-vel, csak külön törvénnyel kaphatta vissza római polgárjogát (Scaevola). A másik álláspont szerint nem a kiadatásról szóló döntéssel, hanem a kiadatással, mint ténnyel szűnt meg az érintett polgárjoga. Ezzel kapcsolatban további álláspontokat találunk: az egyik azzal foglalkozik, amikor az ellenség elfogadta a kiadatást, és utána tért vissza a volt polgár. Ez esetben az egyik vélemény szerint alkalmazható volt a *ius postliminii* ugyanúgy, mint a hadifogoly esetében, és ekkor a visszatért polgárjogát automatikusan visszakapta (Modestinus). Azonban ismert volt ezzel ellentétes álláspont is, ami szerint a kiadatottra nem vonatkozott ez a lehetőség, ennek indokát azonban nem adja meg

(Cicero). Fogasabb kérdés volt, hogy mi történik abban az esetben, ha az idegen hatalom visszautasította a kiadatott polgár átvételét. Ez esetben megtartja-e polgárjogát (Pomponius)? Brutus érvelése szerint igen, mert ez esetben az ellenség nem vette a kiadatottat át, ezért *á contrario* nem is veszítette el polgárjogát, tehát hazatérve újra gyakorolhatta azt. A Mancinus-ügyben láthattuk, hogy *pro* és *contra* a kor két legismertebb jogtudósa fejtette ki álláspontját, amit a későbbi korok jogtudósai is megőriztek. Az ügy rendezésére meghozott törvény azonban azt bizonyítja, hogy a joggyakorlat a legelső megoldást fogadta el. Ez az eset azonban kétségtelenül nagy port kavart fel és nemcsak a kortársak, de az utókor érdeklődését is kiváltotta (Cicero, Livius, Appianus, Pomponius) így az – még ha töredékesen is –, de megőrződött számunkra az évezredek alatt. A későbbi jogtudások érdeklődése is azt bizonyítja, hogy a probléma nem múlt el a köztársaság végével, hanem az továbbélt egészen a juszteniánuszi kodifikációig.

Felhasznált irodalom

- [1] BENEDEK Ferenc – PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.
- [2] FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Oktatási Hivatal, Budapest, 2020.
- [3] Max KASER: „Ius publicum” und „ius privatum”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung (ZSS)* 103 (1986), 1–101.
- [4] Max KASER: *Ius gentium*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 1993.
- [5] Detlef LIEBS: *Bellum iustum* in Theorie und Praxis. In: *Ars Juris – Festschrift für Okko Behrends zum 70. Geburtstag*, (Hrsg.: Martin Averanius – Rudolf Mayer-Pritzl – Cosima Müller), Wallstein Verlag, Göttingen, 2009, 305–318.
- [6] Joachim MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1876.
- [7] Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1955.
- [8] NÓTÁRI Tamás: Festuca autem utebatur quasi hastae loco. *Acta Fac. Pol-Iur. Univ.* 41 (2004), Budapest, 133–162.
- [9] NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*. Szeged, Lectum Kiadó, 2011.
- [10] PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2014.
- [11] Giovanni ROTONDI: *Leges publicae populi romani*. Georg Olms Verlag, Hildesheim–Zürich–New York, 1990.

-
- [12] Karl-Heinz ZIEGLER: Das Völkerrecht der römischen Republik, *ANRW II.*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1972, 68–114.
- [13] ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.
- [14] ZLINSZKY János: *Ius publicum – Római közjog*. Osiris–Századvég, Budapest, 1994.